

МОВА ЯК АДНА З ГАЛОЎНЫХ ФОРМАЎ ІСНАВАННЯ І ВЫРАЖЭННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай КУЛЬТУРЫ

Мова – гэта даволі своеасаблівы феномен культуры. П а - п е р ш а е, мова з’яўляецца важным самастойным элементам культурнай спадчыны народа, адной з асноўных частак культуры, п а - д р у г о е – яна спецыфічны спосаб існавання і захавання культуры ў цэлым, дапамагае авалодаць усім багаццем чалавечай дзейнасці (культуры народа). Любая культура з’яўляецца нацыянальнай, яе спецыфічныя рысы адлюстраваны ў мове пры дапамозе асаблівага, непаўторнага бачання свету.

Мовы маюць свае спецыфічныя, характэрныя для іх рысы, бо кожны носбіт мовы вырас у пэўных кліматычных умовах, у розных геаграфічных шыроты, меў свой занятак, што і наклала адбітак на ўспрыманне свету і, у сваю чаргу, паўплывала на мову. Сапраўды, прыроднае асяроддзе (клімац, раслінны і жывёльны свет, ландшафт і пад.), гістарычныя ўмовы жыцця людзей істотна ўплываюць на характар заняткаў народа (жывёлагадоўля, земляробства, палявання, рыбны промысел, гандаль і пад.). Адзначаная спецыфіка адлюстроўваецца ў мове. Беларуская мова мае асаблівасці, якія праяўляюцца на ўсіх моўных узроўнях – ад гука да сказа.

Нацыянальны каларыт найперш выяўляецца ў лексічным складзе мовы. Кожны народ вылучае і замацоўвае ў назвах найбольш важныя для яго аб’екты і прадметы акаляючага асяроддзя, і свае ўяўленні аб іх. У склад лексікі беларускай мовы, напрыклад, уваходзяць каля дваццаці назваў балота (*дрыгва, твань, багна, бездань, імшара* і пад.), каля дзесятка назваў ляснога масіву (*бор, гай, дуброва, пушча, хмызняк* і пад.), назваў палеткаў (*кукурузнік, жытное, прасянішча, аўсянішча* і пад.) і г.д.

У мовах народаў паўночнай тэрыторыі Еўраазіяцкага кантынента сустракаюцца шматлікія назвы аленяў, снегу, тундры і г.д.; мова арабаў адрозніваецца шырокім ужываннем вялікай колькасці найменняў верблюдаў; мовы народаў так званых марскіх дзяржаў налічваюць нямала спецыфічных назваў ветру, суднаў. Для кожнай мовы, такім чынам, характэрныя словы, якія называюць спецыфічныя паняцці, прадметы, здабыткі культурнай дзейнасці народаў. Большасць такіх адметных слоў не мае адпаведнікаў у іншых мовах.

Кожны народ мае свае вобразна-мастацкія сімвалы краіны, характэрныя красы, самабытнасці, моцы, даўгавечнасці, сціпласці, мудрасці і г.д. Найбольш выразна

гэта выяўляецца пры супастаўленні аналагічных паняццяў і сітуацый у розных мовах і культурах. Напрыклад, у розных культурах існуюць адрозненні ва ўспрыманні колеравай гамы. Так, у многіх краінах Паўднёвага Усходу белы колер можа ўспрымацца як сімвал жалобы, смутку, а ў беларусаў гэтую функцыю выконвае чорны колер. Белы колер у славян – сімвал чысціні, прыгажосці, любові, хоць у паганскія часы ён з’яўляўся сімвалам і нараджэння смерці. Смерць і пахаванне блізкага чалавека для славян – вялікае гора, смутак, а ў асобных народаў гэтыя падзеі выклікаюць іншыя, больш станоўчыя эмоцыі.

Назвы расліннага і жывёльнага свету таксама ствараюць розныя асацыяцыі ў розных народаў, некаторыя з такіх назваў становяцца адпаведнымі сімваламі. У прыватнасці, успамінаецца вядомы верш М. Багдановіча “Слуцкія ткачыкі”:

І тчэ, забыўшыся, рука
Заміж персідскага ўзора
Цвяток радзімы васілька.

Кветка васілёк, такім чынам, з’яўляецца сімвалам краіны, гэта вобраз роднай Беларусі. Для Расіі сімвал радзімы – *бязроза*, а для нарвежцаў *бязроза* – увасабленне вынослівасці, стойкасці. Няма сумненняў у тым, што па-рознаму ўспрымаюцца народамі *воўк, сабака, зубр, карова, заяц, бусел, жораў* і інш.

Працяглы працэс развіцця культуры таго ці іншага народа фіксуюць, перадаюць нашчадкамі і фразеалагічныя адзінкі. Большасць фразеалагізмаў захоўваюць менавіта культурна-сацыянальны каларыт.

У кожнай мове існуюць фразеалагізмы, адным або некалькімі кампанентамі якіх з’яўляюцца нацыянальныя ўласныя іменны, назвы прадметаў нацыянальнай культуры, у якіх адлюстравана гісторыя народа. Параўнайце беларускія ўстойлівыя выразы тыпу *якую кашу заварыш, такую і еш; лыкі аднаго латця; калі з роду баравік, то лезь, браце, у кошык; мілей свая хата, як чужая веска; пасылаць у Магілёўскую губерню; ад Глуска да Кракава – скрозь бяда адзінакава і рускія назвался груздем, полезай в кузов; ці лапцем хлебать ‘пра вельмі блізкага чалавека’; как с тисаной торбой возить ‘удзяляць шмат увагі’; мамево побоище; казанская сирота; как швед под Полтавой* і пад. У прыведзеных устойлівых выразах лексемы *каша, лыка, кошык, хата, вёска і ці, лапоть, торба, кузов* указваюць на сферу матэрыяльнай культуры. На канкрэтныя гістарычныя факты, краіназнаўчыя веды паказваюць словы ўстойлівых выразаў *Магілёў, губерня, Глуск, Кракаў і мамеав, побоище, казанский, швед, Полтава*.

Ужыванне спецыфічных устойлівых выразаў для выказвання падзякі, пажаданняў, прывітання і г.д. таксама з’яўляецца адметнай нацыянальна-культурнай прыкметай. Вельмі гасцінны, добразычлівы беларускі народ карыстаецца шматлікімі выслоўямі ад звычайных шырокавядомых *Добры дзень! Выбачайце, калі ласка! Дзякуй Вам! Вітаю Вас* і пад. Да больш складаных маўленчых адзінак тыпу *Вам шчасце-долю і хлеба ўволю! Каб вам шчасце і здароўе, і дзяціне, і сябрыне! Каб вас ліханька не ўзяло! Каб дзяды не ведалі бяды, а ўнукі не бачылі мукі! Каб у дамочку, садочку, у хлявочку, у полечку ўсё радзіла і пладзіла! На доўгі век, на добрае здароўе!* Адметнасцю беларускай мовы, асабліва вуснай, з’яўляецца выкарыстанне пры звароце да знаёмых і незнаёмых людзей даўніх клічных форм назоўніка (*друза, браце*), пытальнай часціцы *ці*, прыналежных прыметнікаў. Нездарма Ф. Багушэвіч назваў беларускую мову «адзежаю душы» беларусаў.

Нацыянальная спецыфіка выяўляецца і ў фанетычным складзе мовы. Беларуса і сёння пазнаеш па цвёрдым вымаўленні асобных зычных (*шчырасць, жыццё, чорны*), па звонкім *дзе* і густым *чаго* (як казаў Пімен Панчанка). У дачыненні да адметнасці беларускай мовы М. Шавыркін зазначае: “У беларускай мове пазбягаюцца выпадкі збегу зычных: слова павінна гучаць вольна, разносіцца ўшыркі, трымацца на прасторы, як душа адчувае сябе сярод раўнінных краявідаў”. Уласцівыя беларусам “дзеканне” і “цеканне” надаюць выказванням мілагучную звонкасць, а поўнагалоссе – напеўнасць, мяккасць маўлення, зацвярдзеласць асобных зычных – паслядоўную трываласць, прыродную магутнасць. Самабытнасць беларускай мовы, яе непаўторнасць падкрэслівае выдатны пісьменнік У. Караткевіч: “Наша мова вечная, бо ўся яна, як наш характар. Здаецца, кволая ад пяшчотнай мяккасці, яна раптам кідае наверх схаваную ад усіх жалезную мужнасць і сілу. І, як быццам дамогшыся свайго, б’е, як перапёлка ў жытах, – мякка, а за тры вярсты чуваць. “Эль” – як салаткае віно, “дзе” – як шклянкой палачкай па крышталю, мяккае “с” – як соннае ціўканне сінічкі ў гняздзе. І побач “р”, як гарошына ў світку, і доўга, спявуча, адкрыта гучаць галосныя. А “г” прыдыхае так ласкава, як маці на лобік дзіцяці, каб перастаў сніць дрэнны сон”.

Універсальным сродкам перадачы вобразна-мастацкіх уяўленняў чалавека, эмоцый, пачуццяў і г.д., выкліканых уздзеяннем твораў выяўленчага, дэкаратыўна-прыкладнога, музычнага ды іншых відаў мастацтваў, таксама з’яўляецца мова. Яна акумулюе розныя погляды на пачутае і ўбачанае, зберагае вобразы, якія ўзнікаюць у свядомасці ад таго ці іншага твора мастацтва, “матэрыялізуе” разнастайныя думкі людзей.

Культура, адлюстраваная ў мове, жыве ў метафарах, фразеалагізмах, прыказках і прымаўках, фальклорных творах і г.д. Кожны носьбіт мовы фарміруе сваё бачанне свету менавіта на аснове паняццяў, якія замацаваныя ў мове яго продкамі. Іншымі словамі, мова з’яўляецца носьбітам і перадаччыкам нацыянальных вобразна-мастацкіх адносін да свету, нацыянальнай свядомасці і самасвядомасці, фіксуе спецыфіку светаадчування, светаўспрымання і пазнання. Мова не проста адлюстроўвае тое, што ёсць у культуры, а фарміруе культуру і развіваецца ў культуры.